

UDK 329.15 (4-11) "1989/1997" (093)

940.5-11 "1989/1997" (093)

Pregledni članak

Prilježeno: 7. siječnja 2000.

Historijska istraživanja komunizma nakon otvaranja arhiva

KATARINA SPEHNJAK

Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

U radu se daje pregled istraživanja nakon otvaranja arhiva u prijašnjim komunističkim državama, s težištem na odnosu ranijih i novih istraživanja, na obilježjima nove građe kao i odnosu istraživača prema izvorima koji su nedavno bili potpuno nedostupni. Kao ilustracija novih radova prikazuje se knjiga koja je izazvala velik interes među historičarima, ali i šire, *The File. A Personal History* T. G. Asha.

1.

Nedavni slom komunističkog sustava sada je već povijest i premda to izgleda neizbježno, treba podsjetiti da ni jedan važan događaj u suvremenoj povijesti nije bio manje predviđan i očekivan od stručnjaka nego što je bio pad Berlinskog zida 1989. ili spuštanje crvene zastave posljednji put u Kremlju 1991.¹

Kako teku proučavanja historičara i drugih istraživača nakon što je predmet njihova interesa dobio atribut svršenog događaja i procesa te osobito u svjetlu činjenice da su arhivi u tim zemljama napokon otvoreni? Koliko prijašnji radovi mogu izdržati suočavanje s novima, nastalima na temelju donedavno potpuno nedostupne građe? Što je zaista novo u tim najnovijim priložima povijesti jedne ideje i sustava? To su samo neka od pitanja koja se postavljaju nakon nekoliko godina od otvaranja arhiva. Znanstveni interes za potvrdom ranijih teza ili proširenjem dotadašnjih znanja praćen je i širim zanimanjem javnosti za neke aspekte političke prošlosti komunističkog sustava - one koji su imali, stvarno i simbolički, oznaku najstrože čuvanih tajni. U sklopu toga izdvaja se građa policijskih organa, kadrovski spisi političkih i državnih funkcionara i dokumenti ministarstava vanjskih poslova.

¹ Mark ALMOND, "1989 Without Gorbachev", *Virtual History*, ed. by Niall Ferguson, London 1997., 392.

O najznačajnijim odrednicama ovih događaja, a na osnovi uvida u neke radove, može se govoriti kroz: a) ocjenu prijašnjih istraživanja, b) karakteristike novih radova i, c) napomene o novoj građi i odnosu istraživača prema njoj.

a) Raširena je ocjena da je povijest komunističkih organizacija (u sklopu Kominterne) dugo bila pisana s partijskog i poborničkog stajališta i da je interpretacija događaja bila usko vezana uz politička stajališta autora u vrijeme pisanja.² I radovi s akademskom razinom često su dolazili od autora koji su imali osobno iskustvo s komunizmom, čime vrijednost tih radova nije nužno bila umanjena, nego je imala jedan važniji nedostatak: kako su arhivi bili nedostupni, ono što se tvrdilo nije moglo biti provjereno. Pri tome, potajna ili jasna namjera autora da izrekne moralnu ocjenu o događaju ili procesu u povijesti komunizma, rezultirala je time da se rad mogao smatrati apologijom ili pak osudom.

Većina ranijih istraživanja naglasak je stavljala na političku povijest. Drukčijim se može smatrati doprinos francuskih i dijelom sjevernoameričkih historičara: nedostatak arhivske građe oni su nadoknadili problemski orijentiranim metodama. Njihov je pristup naišao na kritike koje su im predbacivale da pišu 'povijest bez politike'. Portretiranje komunizma kao specifičnog fenomena u svakidašnjem radničkom životu i sl. isključivalo je upostavljanje veza izvan nacionalnih okvira, što je u slučaju komunističkih partija bilo neadekvatno, jer one nisu čisto nacionalne pojave, pa i u pojmovima političke kulture.³ U području 'sovjetskih studija' pomak je napravljen i prije nego što su se arhivi otvorili: umjesto politološkog koncepta o 'prirodi' sovjetskog sustava izražavanoga godinama u modelu 'totalitarizma', javio se niz historijskih radova tzv. revizionističke škole u Sjevernoj Americi. Bit njihove rasprave bila je 'historizacija' staljinizma, počelo se od toga je li rast sovjetske industrije dokaz modernizacije i može li biti smatran parametrom za periodizaciju. Teze 'revizionista' provocirale su veliku diskusiju eminentno političkih implikacija, jer je njihova 'vatra' osobito bila usmjerena na model 'totalitarizma', dotad neupitnu paradigmu. Smatrali su da je teror (jedna od odrednica 'modela') izgubio mnogo od svojih iracionalnih atributa, izričući pritom i smjelu tezu o 'plebejskom' i antibirokratskom karakteru terora i o njegovoj nesustavnosti.⁴

Po drugoj ocjeni, pristupi koje je zagovarala 'škola komparativnog komunizma' šezdesetih i sedamdesetih godina: funkcionalni i modernizacijski model, u primjeni su dali samo prikaze elitnog nivoa politike, progovarajući samo o izvorima, ali ne i dinamici političkih promjena.⁵ Iako je literatura o 'Istočnoj

² Brigitte STUDER & Berthold UNFRIED, "At the Beginning of a History: Visions of the Comintern After the Opening of the Archives", *International Review of Social History*, Vol. 42, Part 3, 1997., 419.

³ Isto, 438.

⁴ Isto, 442.

⁵ Andrew C. JANOS, prema: Grzegorz EKIERT, *The State Against Society*, Princeton, New Jersey 1996., X.

Europi⁷ i prije devedesetih bila obimna, njezin je temeljni nedostatak što uopće ne sadrži značajniji doprinos u području usporednog istraživanja ovih zemalja. I oni radovi koji pretendiraju biti usporednim zapravo su kronologijski strukturirani ispričani (često izvrsno) događaji iz političkog i ekonomskog razvoja u svim ili odabranim zemljama.⁶ Najčešće jedinice analize su bile zemlje, specifične državne institucije, socijalne grupe ili fenomeni, izloženi u 'modelu' zemlja za zemljom, pa se može reći da su to zbirke za određene zemlje, karakteristične analize prije nego usporedno istraživanje zemalja. Niti niz odličnih studija pojedinih država ne može objasniti cjelovito iskustvo višegodišnje komunističke vlasti na ovim prostorima. Ipak, može se reći da glavna djela nastala prije 1989. mogu izdržati konfrontaciju s novim činjenicama koje su bile dostatne tek za ispisivanje 'mnogih zanimljivih bilješki', što bi govorilo o visokim stručnim kvalitetama autora koji su se bavili proučavanjem državnosocijalističkih režima.⁷

b) Završetak događaja dao je mogućnost da se preispitaju događaji i prevrednuje znanje, a još više koncepti razvijani za proučavanje ovih sustava.⁸ Slijed njihova propadanja, jednog za drugim, u samo nekoliko mjeseci 1989., pojačao je već široko prihvaćeno, ali potpuno pogrešno stajalište o tom području kao homogenom entitetu, sastavljenom od temeljno sličnih zemalja, s istim političkim i ekonomskim sustavima koje je na okupu držala sovjetska dominacija.⁹ Makrohistorijske usporedne studije trebale bi, po Ekiertu, pridonijeti da se uoči specifično iskustvo pojedinih zemalja u sličnoj ili zajedničkoj prošlosti. Po njemu, jedan od mogućih pristupa je usmjerenost na odlučujuće povijesne čvorove, odnosno točke u razvoju tih zemalja kao što su to primjerice političke krize koje su periodično pogađale taj prostor i ostavljale posljedice na te zemlje, ali i na one okolne - mađarska revolucija 1956., reformski pokret u Čehoslovačkoj 1968. i sindikat 'Solidarnost' u Poljskoj 1980. godine.¹⁰

Drugi istraživači smatraju da bi pogodnije bile sociološke metode i metode kulturne antropologije te mikrohistorijske metode jer da samo one omogućuju uvide u oblike političkog grupiranja i strukturiranja moći i zamršene fine se socijalnih odnosa i, osobito, razumijevanje povijesnih subjekata.¹¹ Ovi su prijedlozi dani poslije uvida u istraživanja nakon otvaranja arhiva (njemačka i

⁶ EKIERT, X.

⁷ Isto, te Robert V. DANIELS, "Does the Present Change the Past?", *The Journal of Modern History*, Vol. 70, No. 2, 1998., 432.

⁸ U tom smislu zanimljiva je polemika o 'konceptima' koje je američka historiografija koristila u proučavanju ruske revolucije odnosno u 'sovjetskim studijima', s naglaskom na metodološkim proturječnostima historijske i političkih znanosti: Stephen KROTKIN, "1991 and the Russian Revolution: Sources, Conceptual Categories, Analytical Frameworks", *The Journal of Modern History*, Vol. 70, No. 2, 1998., i R. V. DANIELS, nav. dj.

⁹ EKIERT, XI.

¹⁰ Isto, XI. - XI.

¹¹ STUDER & UNFRIED., 422.-423.

francuska historiografija te englesko jezično područje). Opća je ocjena da je u njima i dalje prisutan nezasluženi primat političke historije. To osobito vrijedi za radove koji nastaju kao rezultat otvaranja Kominternog arhiva.¹² Nakon manjka ikakvih materijala historičari su se susreli s mnogobrojnom građom koju je i fizički bilo zahtjevno svladati. Zbog volunтарыstičke politike o korištenju građe, pristup koji je većinom mogao biti korišten je deskriptivno-pozitivistički. U odnosu na ono na što su se istraživači mogli osloniti prije, novi dokumenti su obećavali mnogo, osobito materijali koje je Kominternu u duhu svoje prakse tretirala 'tajnim', 'povjerljivim' i sl.

Prvi radovi najčešće su se bavili rekonstrukcijom biografija žrtava staljinizma: taj je period historiografije koincidirao sa zadnjim godinama DDR-a pa se radilo na Kominternim dokumentima iz Moskve te onima iz Berlina. Jedan od prvih iznenađujućih dojmova istraživača nakon uvida u mrežu staljinističkog terora 1930. bio je da dotad neupitna dihotomija žrtva/krivac postaje neprikladna. I detaljne ispovijedi u formi autobiografije pisane za partiju ugrožavale su znatan broj osoba kao i denuncijacije, pri čemu je i sam potkizivač često bio 'progutan' u nemilosrdnom teroru pa je u takvim okolnostima teško i dalje tvrditi da je nevinost žrtve izvan svake sumnje.

'Kadrovski dosjei' inače su jedna od najopsežnijih kolekcija u fondovima arhiva Komunističke internacionale.

Drugi val istraživanja odnosio se na rekonstrukciju povijesti nacionalnih sekcija KI čiji su dokumenti najvećim dijelom bili čuvani u Moskvi. Također su bila uočljiva još dva smjera istraživanja: revizija i rekonstrukcija uloge Kominterne u svjetlu novih događaja i osobito iz aspekta borbe za moć unutar komunističkog pokreta te proučavanje novih dokumenata kao temelja za povijest rituala i mentaliteta koji su činili Kominternu i staljinizam, osobito ispitivanje određenih psiholoških modela primjenjenih u različitim vidovima represije: društvena disciplina, vjera, osuda, proizvodnja standardiziranih osobnosti i sl.¹³

Duh nepovjerenja koji je u Kominterni vladao tridesetih godina našao je odraz u dokumentima: u njima su riječi koje više skrivaju nego što tobože hoće reći, mnogi su spisi zapravo svjedočanstvo o slikama 'neprijatelja' prema propisanom mišljenju KI i sovjetskog vodstva toga doba i manje oslikavaju političke stajališta članica, ako je samostalnih ili opozicijskih uopće i bilo. Ti spisi, kad se 'pažljivo 'dešifriraju', nude pogled na prisilu kojom se djelovalo na neku od članica KI da prihvati kodove i modele staljinističke organizacije, ali i na to kako je sama ta članica (ili pojedinac) bila promatrana i prikazivana u skoro savršenom sustavu nadzora. "Dokumenti te vrste pokazuju u stvari kako sjećanje oblikuje i preoblikuje sebe samo unutar kulture gdje je brisanje nepoćudnih mjesta iz sjećanja bitan dio autokratskog učvršćenja vlasti."¹⁴

¹² Isto, 437.

¹³ Isto, 426.-428.

¹⁴ Isto, 422.

U literaturi prvih godina nakon otvaranja arhiva 'cvale' su i 'konspirativne' teorije koje su razvijali i historičari i novinari baveći se sovjetskim agentima: na temelju novih dokumenata 'razobličeni' su Jean Moulin, junak francuskog pokreta otpora i Pierre Cot, ministar predratne vlade Narodnog fronta u Francuskoj kao agenti NKVD. Slično se dogodilo i u drugim europskim državama: sovjetskim agentom postao je švicarski glumac Michael Simon, u pitanje je u tom smislu dovedena i moskovska prošlost istaknutog njemačkog SPD političara Herberta Wenera, a poljuljana je i slika o Arturu Londonu, piscu poznate knjige o staljinskim žrtvama, kojeg je jedno istraživanje prikazalo ne samo kao žrtvu, nego i krivca, jer je bio 'aparatičnik' i suradnik češke tajne službe.

Istraživanje terora na novoj je građi djelomično potvrdilo neke od teza 'revizionista': novi dokumenti govore o teroru prema eliti te uz određenu potporu odozdo i prema onoj na lokalnoj razini. Objašnjenje je da je istrebljivanje stare elite otvaralo put novoj klasi kadrova, amiciznima i mladima koji su od terora profitirali.¹⁵ Druga njihova teza našla je također pobornike među istraživačima nove građe: neke su analize otkrile improvizatorsku prirodu masovnog kažnjavanja, a jedan je znanstvenik komentirajući dokumente Politbiroa tridesetih godina ocijenio politiku Staljinova vodstva kao 'eksperimentalnu', jer da je vladajući krug reagirao pragmatički, rješavajući probleme kako su se javljali. Politika se, po njemu, utvrđivala u skladu s institucionalnim interesima ili u neformalnim kontaktima unutar najužeg partijskog vodstva.

Neka su istraživanja dovela u pitanje i dotad često korišten pojam 'policijske države' (police state). Radeći na građi Gestapa i Stasija, Robert Gellately je došao do zaključka da je taj pojam neadekvatan jer pre naglašava državu i policiju, a zanemaruje društvo, djelovanje 'odozdo', obične građane u ulozi informatora policije.¹⁶ U oba je sustava sklonost potkazivanju imala porazne posljedice na uništenje mogućih točaka otpora, odnosno iskazivanje neposlušnosti: u Trećem Reichu ono je bilo dobrovoljno¹⁷, u poratnoj Istočnoj Njemačkoj dobilo je razrađene institucionalne oblike. Što je bila veća kontrola društva odnosno nastojanje da se ona ostvari, tražio se sve veći stupanj partici-

¹⁵ Isto, 441.-442.

¹⁶ R. GELLATELY, "Denunciations in Twentieth-Century Germany: Aspects of Self-Policing in the Third Reich and the German Democratic Republic", *The Journal of Modern History*, Vol. 68, No. 4, 1996., 966.-967.

¹⁷ Analizirajući 'slučajeve' iz Gestapove nadležnosti autor je zaključio da je u određenom području u jednom razdoblju više od polovine rasnih 'slučajeva' nastalo na osnovi potkazivanja građana, dok se broj onih koje je sama ta služba pokrenula čini neznatan u odnosu na ukupan broj. Još viši postotak bio je kod dobrovoljnog potkazivanja nerasnih slučajeva - 73%. Gestapo je takvu praksu ohrabrivao, a visok postotak udjela govori o prihvaćanju politike u području rasnih zakona, ali i gonjenja općenito 'nepoćudnih'. Autor navodi da je Gestapo godine 1941. imao 7.600 zaposlenih i takva potpora bila je bitna u njegovu radu. O motivaciji denuncijatora neka istraživanja su utvrdila da je tek 24% slučajeva prijavljivano iz političke lojalnosti, 37% iz privatnih razloga (osveta), a za 39% nikako nije bilo moguće otkriti motiv, što znači da oko 75% potkazivanja nije bilo političko, nego 'instrumentalno' potkazivanje. - Isto, 934.-944.

pacije građana pa se po ovom autoru ne može više govoriti o tome da su takve države opstale samo na temelju nametanja takvog sustava odozgo, od svemoćnog diktatora. Zato on upotrebljava pojam 'self-policing' što uz djelovanje policijske države uključuje i pomoć građana, kroz denunciranje različitih djela i osoba - za koje očekuju da se mogu smatrati društveno nepoželjnim. Istom cilju služi i partijsko izvještavanje. Psihološki aspekti ovog procesa u oba su sustava dosad bili nedovoljno proučavani i buduća istraživanja trebala bi se usmjeriti na ono što je bitno u modernim diktaturama: borba za preživljavanje i njezini oblici, samodisciplina, samocenzura u mišljenju, govorenju, pisanju, ponašanju.

Oslanjajući se i na neke druge izvore, Gellately zaključuje da podaci o broju onih koji su surađivali s istočnonjemačkom tajnom policijom (trećina odraslog stanovništva) potpuno obezvređuju podjelu na žrtve i zločince.

Istraživanja na građi NKVD ukazuju da se denunciranje u Sovjetskom Savezu može promatrati kao specifična forma političke kulture u tradicionalnom društvu¹⁸. Bez obzira na to je li se denunciralo Caru ili Vođi, kaže autor, u tome ima nešto specifično rusko: u pitanju su 'posebne osobnosti' i određena 'tipično ruska, grafomanija'. Analiza diskursa denuncijacija pokazuje neka obilježja: kod jednih je riječ o potpunoj nemotiviranosti, osim one grafomanske, pridružena im je vjera u autoritete i njihova 'sakralizacija'. Druge, kod kojih je vidljiv interes - politički, ekonomski ili osobni, cinične su i licemjerne u odnosu na one kojima se obraćaju. Slični su rezultati i nekih drugih istraživanja sovjetske građe, kojima je zaključak da su denuncijacije u jednom autoritarnom sustavu tek jedan od nekoliko mogućih oblika za djelovanje pojedinca.¹⁹ Analizirajući jezične finese tog doba autorica je zaključila da je denunciranje imalo pogrdan prizvuk, što znači da je većina stanovništva osuđivala takvu praksu.

Uvid u nove radove nakon 1990. pokazuje da određen broj autora izlaže svoja istraživanja i interpretacije u formi koja dosad nije bila česta u 'školovanih' historičara. Riječ je o korištenju 'literarnih' oblika prezentacije, odnosno zanemarivanju znanstvenog aparata. Za neke od tih radova može se reći da su rezultat sposobnosti autora da istraživanje prikaže u zanimljivoj formi, bez 'opterećivanja' bilješkama i sl., ali je iz teksta vidljivo da interpretacija počiva na uvidu u određenu građu. Češće je ipak riječ o nepoznavanju struke i o upitnom načinu dostupa do dokumenata na osnovi kojih se gradi argumentacija: nema traga o izvoru građe, a autor se poziva na njezinu 'važnost', 'općepoznatost', ili osobni autoritet da je nešto vidio i sl.²⁰ Kako je velik interes medija za neke teme iz komunističke povijesti, 'istraživačka historiografija' je ovih go-

¹⁸ Vladimir A. KOZLOV, "Denunciation and Its Function in Soviet Governance: A Study of Denunciations and Their Bureaucratic Handling from Soviet Police Archives, 1944-1953", *The Journal of Modern History*, Vol. 68, No. 4, 1996., 891.

¹⁹ Sheila FITZPATRICK, "Signals from Below: Soviet Letters of Denunciations of the 1930s", *The Journal of Modern History*, 866.

²⁰ STUDER & UNFRIED, 424.

dina doživjela golem zamah, pa je dotad jasna granica koja je dijelila pisanje povijesti od novinarstva prevladana, iako, naglašava se, pisanje u neakademskoj formi ne znači nužno diskvalifikaciju novinarskog pristupa. Problem nastaje ako istraživač, radeći primjerice na policijskoj građi, preuzima pogled policajca na povijest.²¹

c) Kritički odnos prema izvorima isprva je bio zanemaren. Opčinjenost novom gradom i školovane je historičare navela na zanemarivanje profesionalne opreznosti i mnogi su novodostupnim izvorima pristupili tako kao da istina leži u njima i dovoljno je samo prevesti je i prepisati u članke.²²

Istodobno, medijskom 'zovu' nisu izbjegli ni profesionalni istraživači, pa je stručna javnost zabilježila primjere preobrazbe 'istraživačke historiografije' u najružnije ekscese: jedan je istaknuti talijanski historičar u 'gusarskom' stilu prodao dokument o P. Togliattiju koji je našao u Kominterninom arhivu visoko tiražnom magazinu. (Kasnije je to iskorišteno u čisto političke svrhe i dovelo do prijevremenog raspisivanja talijanskih državnih izbora.)²³

Nužnost kritike izvora - vanjske i unutarnje, postavlja se pred svakog istraživača, a osobito u slučajevima kada se koristi građa policijske provenijencije. Provjera autentičnosti izvora i još više vjerodostojnost autora i sadržaja obavijesti - utvrđivanje je li pisana da informira ili dezinformira, zadaci su pred svakim istraživačem na novoj građi ove vrste. Uz ova stručna, bitna su i etička pitanja: kako autor radi s materijalima u kojima se govori o nečijoj potkazivačkoj djelatnosti, on se nužno nalazi u situaciji da takvo ponašanje moralno vrednuje. To potiče niz filozofskih pitanja na koje nema jedinstvenog odgovora.²⁴ Zatim, kako se treba istraživač postaviti: objaviti ili ne imena takvih osoba koje su možda još žive, ili su žive njihove obitelji. Zakonska regulacija ovih pitanja je u zemljama koje su izišle iz komunističkog poretka različita i neujednačena, ovisno o općem stanju u društvu i stupnju demokratske transformacije. Kao najbolji pristup ovom problemu istraživači ističu Njemačku koja je najdalje otišla i u otvaranju arhiva i u utvrđivanju procedure oko zaštite osobnosti: tamo se uvijek štiti identitet žrtava i trećih osoba, a bivši službenici i suradnici policije ako žele mogu nakon objavljivanja svojih imena tražiti sudsku zaštitu.

Dokumenti iz povijesti komunističkog pokreta nalaze se u nacionalnim sekcijama KI (odnosno kasnije zemljama), ali je znatan dio materijala zauvijek ostao u arhivima Kominterne i KP Sovjetskog Saveza. Zato je razumljiv interes za otvaranje ovih arhiva. Godine 1987. otvoreni su za korištenje neki dokumenti nacionalnih sekcija KI, a 1991. postala je dostupna građa iz novije

²¹ Isto.

²² Mark VON HAGEN, "The Archival Gold Rush and Historical Agendas in the Post-Soviet Era", *Slavic Review*, Vol. 52, No. 1, 1993., 99.

²³ STUDER & UNFRIED, 423.

²⁴ Više o tome: Sh. FITZPATRICK & R. GELLATELY, "Introduction to Practices of Denunciation in Modern European History", *The Journal of Modern History*, Vol. 68, No. 4, 1966., 766.

povijesti, zaključno s 1953. godinom. Ona je smještena u Ruskom centru za čuvanje i proučavanje dokumenata građe moderne povijesti (u sklopu Saveznog državnog arhiva), koji je nastao od bivšega Centralnog partijskog arhiva Instituta za teoriju i povijest socijalizma CK KPSS. Jedno kraće vrijeme bili su otvoreni i arhivi NKVD, dok je najvažnija građa iz razdoblja Staljinove vladavine -njegov osobni arhiv, spisi Politbira, NKVD/KGB, te kadrovski dokumenti svih sovjetskih funkcionara od 1919. naovamo, ostala i dalje nepristupačna, zajedno s drugim potpuno nedostupnim materijalima 'Predsjedničkog' odnosno Kremaljskog arhiva. Ova građa²⁵ izvorno pripada građi spomenutog CPA i, premda je 1992. najavljeno njezino spajanje s ostalom partijskom građom, do toga nije došlo.

Nakon nekoliko godina slobodnijeg pristupa arhivi se ponovo zatvaraju uz objašnjenje da je riječ o reviziji fondova i sl.²⁶ Tek izabrani ruski istraživači, na temelju neutvrđenih pravila, mogu se koristiti i dalje ovom građom. Fondovi NKVD/KGB su tek jednim dijelom otvoreni progonjenim osobama i njihovim obiteljima.

Politika pristupa novijoj arhivskoj građi u Rusiji izrazito je politički obojena, kažu istraživači koji se time bave pa iako je Kremaljski arhiv ostao zatvoren njegovi dokumenti često su citirani u ruskim časopisima, npr. u vrijeme pokušaja predsjednika Jeljcina da zabrani djelovanje Komunističke partije (1991.) dio dokumenata je objavljen kako bi se diskreditirao Gorbačov, a kopije određenih dokumenata Jeljcin je predao nekim zemljama članicama bivšeg bloka u sklopu diplomatske akcije poboljšanja međusobnih odnosa. Dokumente iz tog arhiva ekstenzivno navode u svojim biografskim studijama i neki vojni historičari, bliski ruskom predsjedniku.²⁷

Političke i gospodarske prilike koje vladaju u Rusiji odražavaju se na arhive na mnoge načine: financijskom nezvjesnošću, kadrovskim osipanjem, uplitanjem političkih pitanja u stručne probleme...²⁸, što vodi pojavama koje su dosada rijetko viđane u institucijama tog tipa. Naime, iako je korupcije u arhivima bilo i prije, prema poznavateljima prilika, situacija nakon 1991. je alarmantna jer su u primitivne trgovačke odnose uključeni i ruski arhivisti i strani istraživači.²⁹ Nejedinstvena regulacija u korištenju građe vidljiva je i u sobama

²⁵ Ona je i prije toga bila pod 'posebnim režimom' odnosno pod kontrolom Gorbačova koji ju je 1991. predao Jeljcinu.

²⁶ Patricia KENNEDY GRIMSTED, *Archives of Russia Five Years After: 'Purveyors of Sensation' or 'Shadows Cast to the Past'*, Amsterdam 1997., 22.-23.

²⁷ STUDER & UNFRIED, 421.

²⁸ U citiranoj studiji P. Kennedy Grimsted mogu se naći sve potrebne informacije za istraživače u vezi s mogućnosti korištenja građe u glavnim državnim arhivima te detaljan prikaz zakonske regulative, organizacijske, financijske i kadrovske situacije u ruskim arhivima, kao i njihove suradnje u međunarodnim projektima. Koristan je također rad iste autorice: "Increasing Reference Access to Post-1991 Russian Archives", *Slavic Review*, Vol. 56, No. 4, 1997., 718.-759.

²⁹ Elen MICKIEWITZ, "The Commercialization of Scholarship in the Former Soviet Union", *Slavic Review*, Vol. 52, No. 1, 1993., 96.-100.

za čitanje dokumenata gdje vlada 'konspirativni' duh, tajnovitost i nepovjerenje.³⁰ O građi bivše DDR bit će govora u drugom dijelu ovog prikaza.

2.

Timothy Garton Ash (1955.) je predavač na St. Antony's College, Oxford. Nakon završenog studija povijesti, znanstveni interes u istraživanju njemačkog otpora nacizmu odveo ga je u Berlin, gdje je živio nekoliko godina u oba dijela podijeljenog grada. Kao rezultat aktivnog praćenja događaja osamdesetih godina na ovom području, nastale su knjige: *'Und wilst Du nicht mein Bruder sein..? Die DDR heute, The Polish Revolution: Solidarity, The Uses of Arversity: Essays on the Fate of Central Europe* i *We the People: The Revolution of 89' Witnissed in Warsaw, Budapest, Berlin & Prague.*³¹ Neke od njih dobile su istaknute europske i američke stručne nagrade, a knjiga *The File. A Personal History* objavljena 1997. ocijenjena je također visokim ocjenama, kao npr. da je to najbolja knjiga o komunističkom 'informatorskom' društvu ikad napisana. Pohvaljene su i njegove literarne vještine.

Knjiga je pisana u formi romana, sadržaj je izložen u 15 poglavlja, bez znanstvenog aparata. Kao predložak poslužio mu je njegov osobni dosje koji je našao u građi Stasija, bivše istočnonjemačke tajne policije.

Došao je u Zapadni Berlin sredinom 1978. gdje je živio godinu i pol dana, istražujući u arhivima. Povremeno je odlazio preko granice i jedan od tih posjeta detaljno je opisan u policijskom izvještaju iako je njegov dosje formalno otvoren kasnije, za vrijeme boravka u Istočnom Berlinu. Rad u arhivima nije ga zadovoljio: malo je dokumenata dobivao i ubrzo je shvatio da je razlog tomu što bi cjelovit uvid u izvore pokazao kako je relativno malen bio otpor Hitleru i da je i taj pokret, ma kako malobrojan, bio prožet mrežom Gestapa. Njegovo istraživanje srušilo bi mit na kojem je poslijeratna Istočna Njemačka građena - mit o velikom komunističkom pokretu otpora. Gestapovski izvještaji koje je proučavao govorili su da su denuncijatori bili obični građani, susjedi, rođaci, kupci, koji su dobrovoljno prijavljivali policiji. Što je to što nekog čini potkazivačem, slugom diktature, a nekog pripadnikom pokreta otpora, pitao se Ash, zanimajući se istodobno i za paradoks visoke europske kulture i sustavne neljudskosti iskazane na tom prostoru u XX. stoljeću, koji simbolizira i Weimar Goethea i Weimar Buchenwalda. Nakon godina povijesnih proučavanja, osobnog upoznavanja mnogih pripadnika pokreta otpora i mnogo odanih sluga režima, autor kaže da nije dobio 'pravi' odgovor na to pitanje.

Imao je na umu i sliku društva u kojem je tada živio pa je odlučio istraživati suvremenu istočnonjemačku stvarnost. Svoje reportaže i komentare objavljivao je (pod šifrom) u engleskim novinama i na berlinskom BBC-ju. Taj

³⁰ STUDER & UNFRIED, 424.

³¹ U hrvatskom prijevodu *Mi građani: Revolucije 1989.*, knjigu je objavio zagrebački izdavač Novi Liber (Biblioteka Erasmus) 1993.

oblik njegova djelovanja 'otkrio' je Stasi tek nakon dvije godine, iako su ga u međuvremenu pažljivo pratili 'informatori' i analizirali službenici Stasija. Po 'pravilima' ove službe postojali su razlozi da Ash postane 'operativno zanimljiv': kao prvo, bio je stranac i to sa Zapada, koji je, doduše, došao u zemlju na osnovi netom potpisanog sporazuma o kulturnoj suradnji; drugo, područje njegova interesa bilo je 'intrigirajuće'; treće, širok krug ljudi s kojima se držio i raznoliki interesi (umjetnost, povijest, politika, itd.) također su širili sumnju o njegovim 'pravim' namjerama jer se smatralo da su sve te aktivnosti zapravo pokriće za obavještajni rad. Njegovo 'buržoasko-liberalno' usmjerenje i 'neposvećenost stvari radničke klase' bili su dodatni element sumnji. Krajem 1982. odbijena mu je ulazna viza. Zabranu do 31. XII 1989. pretekli su događaji.

On nije primjetio nikakve posebne represivne postupke osim neprilika ili nelogičnosti u proceduri u zračnoj luci. Njegova slika i njegov 'važnost' u očima Stasija postali su mu jasni tek kada je 1992. otvorio svoj dosje. U nešto više od godinu dana praćenja prikupljeno je ukupno 325 stranica u dosjeu 'Romeo' (Ash misli da je njegova 'šifra' u vezi s automobilom koji je imao).

Dokumenti Stasija čuvaju se u sklopu institucije koja se popularno zove 'Gauckovo povjerenstvo' (po svećeniku Joachimu Gaucku koji je njezin voditelj) i čiji je puni naziv Der Bundesbeauftragte für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik, a smještena je u bivšoj zgradi tajne policije ("Čudno je mjesto, to Gauckovo povjerenstvo: ministarstvo istine koje je zauzelo ranije ministarstvo straha."(17.) Do 1995. oko 1500 istraživača i 3200 novinara zatražilo je korištenje građe Stasija (Staatssicherheit, skraćena za Ministerium für Staatssicherheit). Za 1,6 milijuna građana i institucija napravljena je 'provjera' u ovoj instituciji o držanju za vrijeme prošlog režima u vezi s mogućom suradnjom s tajnom policijom. (Prema Ashu to znači da je bio 'provjeravan' 1 od 10 Nijemaca.) Podneseno je i oko milijun privatnih zahtjeva za uvid u dosjee: preko 420.000 ih je već vidjelo, za 360.000 nije utvrđeno postojanje, a ostalo je u postupku.

Različite su situacije u zemljama koje su na putu demokratskih promjena i žele riješiti pitanje svoje autoritarne prošlosti: Češka je imala administrativne čistke, negdje je bilo suđenja (Bugarska), Čile i Južna Afrika osnovale su komisije za 'istinu i povjerenje', samo je nova Njemačka, kaže Ash, učinila sve to, imala je procese, čistke, komisije za istinu i potpuno je otvorila policijske arhive svakome tko želi znati što mu je činjeno ili što je činio drugima. Znatna utjecaj na to sigurno je imala i financijska situacija, jer koja bi druga post-komunistička zemlja imala novaca da to učini, budući da je npr. proračun Gauckova povjerenstva za 1996. iznosio 234 milijuna DEM. (Ash navodi da je toliki budžet Litve za obranu.) Ova institucija zapošljava 3000 osoba s punim radnim vremenom, i s istoka i sa zapada zemlje. "Možda niti jedna diktatura u modernoj povijesti nije imala tako proširenu i fanatično temeljitu tajnu policiju kao Istočna Njemačka. Nijedna demokracija u modernoj povijesti nije više učinila na raskrinkavanju nasljedstva prethodne diktature kao nova Njemačka."(17.-18.)

Poseban zakon iz 1991. regulira upotrebu dosjea: službenik arhiva pročita dokumente prije nego ih dobije čitač jer je njegova obveza kopirati stranice na kojima se nalaze imena žrtava ili nevinih osoba, zatim na kopiji zacrnjuje ta imena i ponovno kopira kako bi se spriječila mogućnost dešifriranja imena upotrebom jaka svjetla. Također se zacrnjuju dijelovi spisa koji sadrže osobne informacije o ljudima koji nisu neposredno u vezi s 'vlasnikom' dosjea.

Mogu li dokumenti tajne policije biti pravi izvor pitanje je o kojem se i dalje vode rasprave? Ash navodi, uz mnoga druga, i stajalište poljskog intelektualca i aktivista Adama Michnika ("Kako vjerovati dokumentima pripremljenim od Stasija..?"-195.), te odlučuje provjeriti tvrdnje o nevjerodostojnosti i izmišljotinama u dosjeima analizom vlastita dosjea. Nejasnoće u njemu, ali i jednostavan zaborav događaja iz prošlosti, autor je upotpunjavao navodima iz svog dnevnika koji je redovito vodio u to vrijeme. Forma istraživanja 'istražujući sebe, istražujemo povijest', kaže Ash, možda zvuči samodopadno, ali to je samo naizgled, jer je i on sam pritom objekt jednog eksperimenta koji mu se čini pogodan za analizu najsvremenije prošlosti. Da bi se to postiglo, u ovom slučaju treba objasniti 'file', ali i život osobe koja je tada bila T. G. A. "Jer, to nije isto kao i 'moj život', ono što zovemo 'moj život' stalno je ponovno pisana verzija naše vlastite prošlosti, mentalna biografija s kojom i uz pomoć koje živimo, dok je ono što se stvarno dogodilo, ponekad potpuno različito". (20.) Tako dosje bilježi ono što su o njemu mislili informatori, njegov dnevnik nudi kronologiju događaja i vlastitih ocjena o ljudima koje je susretao: često su to potpuno različiti događaji.

Većinu informacija o njemu prikupilo je pet 'informatora' i isto toliko službenika Stasija. 'Informatori' (Inoffizielle Mitarbeiter- IM) su, kaže Ash, u Njemačkoj simbol za rutinske, birokratske oblike infiltracije, zastrašivanja i suradnje koji su karakterizirali njemačku komunističku diktaturu. Oni su 'crna mrlja' tog društva i ranih devedesetih često se događalo da su mnogi političari, novinari i akademici identificirani u dosjeima kao IM-i i nedugo zatim nestali su iz javnog života. S velikom sigurnošću govori se o broju od 170.000 IM-a uoči rušenja Berlinskog zida; 110.000 IM su 'obični' informatori, drugi su bili uključeni u povjerljive službe, davali usluge (iznajmljivanje stanova za potrebe policije) ili postojali jednostavno kao 'povjerljivi kontakti'. Samo ministarstvo imalo je u to vrijeme preko 90.000 zaposlenih u punom radnom vremenu. (Od toga kontraobavještajna služba oko 5000.) Za suradnju sa IM-om bilo je zaduženo oko 12.000 Stasijevih agenata. Preko devedeset posto sastava informatora činili su muškarci. Svake godine obnavljalo se oko 10 posto sastava. Stasi je poklanjao veliku pažnju regrutiranju tih suradnika: pretpostavljalo se da to trebaju biti društveno i politički 'pozitivno' orijentirani ljudi, ali kako će pokazati autorova analiza kada su u pitanju bili njegovi IM-i, pribjegavalo se kombiniranju tog kriterija sa zastrašivanjem ili ucjenom. Uzme li se u obzir odrasla populacija, dolazi se do podatka da je svaki pedeseti stanovnik DDR-a

imao neposredan kontakt s tajnom policijom.³² Mreža Stasijevih suradnika je bila veoma široka i mit o njegovoj 'sveprotežnosti' nije po autoru neutemeljen³³, ali je za njega karakteristična i određena birokratska tupost - o njemu samom bilježene su i 'nevažne sitnice', npr. da je nepušač, a njegova djelatnost na berlinskom BBC-ju uopće nije uočena. Neugodno ga je iznenadila spoznaja da Stasi kontrolira telefonske razgovore u Zapadnom Berlinu. Opsesija Nijemaca informatorima - običnim građanima, uvelike je skrenula pažnju, misli Ash, s odgovornosti visokih funkcionara koji su takav sustav kreirali i vodili.

Učinci suočavanja s vlastitim dosjeima mogu biti strašni, kaže Ash: poznat je slučaj Vere Wollenberg, političke aktivistkinje koja je čitajući svoj dosje utvrdila da je njezin muž dostavljao informacije tajnoj policiji od dana kada su se njih dvoje sreli. "Mislila je da je udana za Knuda, pronašla je da je bila udana za IM-a Donalda." Ili slučaj pisca Hansa Joachima Schädlicha koji je na isti način otkrio da je njegov informator bio njegov brat.

Nakon što je proučio svoj dosje, Ash je odlučio susresti se s onima koji su se njime bavili - informatorima i policajcima. "Nisam bio žrtva tih informatora kao što su to bili mnogi Istočni Nijemci. Nisu mi učinili ikakvu ozbiljniju štetu. Sada kada znam kako je sustav radio, realno je pretpostaviti da su povrijedili druge. Ne mogu reći koliko su oni tipični informatori u Stasijevom smislu, iako, znajući o drugim slučajevima, mislim da su neki elementi opći. U svakom slučaju, to da su o meni izvještavali, daje mi posebnu šansu provjeriti točnost dosjea - i ući u njihovo vlastito iskustvo. Zašto su to činili? Kako im je to izgledao? Kako to vide sada?" (75.) Kopirao je dijelove dosjea koji su sadržavali njihove izvještaje i s tim je odlazio na razgovore. (Žrtve mogu vidjeti i dosjee svojih informatora u onom dijelu koji se njih tiče. Ash je kao istraživač dobio na uvid cjelovite, barem u onom obliku u kojem su sačuvani, dosjee svojih pet IM-a, kao i Stasijevih službenika.³⁴) U knjizi je Ash dao prava imena Stasijevih službenika i jednog IM-a, ostalo su pseudonimi.

Prvi njegov IM bio je profesor na Humboldtovom sveučilištu i njegov mentor na istraživačkom projektu. Asha je to posebno zaintrigiralo jer je Laurentz Demps bio jedan od rijetkih nastavnika koji su, nakon temeljite čistke na Sveučilištu, zadržali svoje mjesto. Demps je u dosjeu naveden kao 'IM

³² Po Ashu, broj zaposlenih u Gestapu 1941. uključivši i Austriju i Češku, bio je manji od 15.000. Ako se tome pridodaju i neke srodne službe, broj je još uvijek daleko od znamenki koje se tiču Stasija. Misli da je i broj informatora bio manji, odnosno mnogo je veća korist bila od dobrovoljnih potkazivača, jer je nacizam započeo s entuzijazmom građana i u njihovu denunciranju pokazivalo se da ima potporu. Naprotiv, režim u Istočnoj Njemačkoj nikad nije bio popularan i što je duže trajao, sve više se morao oslanjati na mrežu informatora. (74.-75.)

³³ Utvrđeno je da je Stasi imao svoju mrežu i u protestantskoj crkvi: od ukupno 4000 svećenika kao IM je identificirano 113 pastora.

³⁴ Svaki dosje IM-a sadrži tri dijela: a) biografske podatke, način postizanja suradnje s policijom, pismenu suglasnost, vlastiti izbor šifre, izvještaje drugih IM-a o toj osobi, b) djelatnost IM-a u izvještajima, godišnje izvještaje, planove rada i c) spise o primljenim nagradama, popis troškova.

HVA': Hauptverwaltung Aufklärung, kontraobavještajna služba. Spisi ove službe najvećim su dijelom uništeni 1989. ili su preneseni u Moskvu. Uništavanjem je nakratko prekinuto u siječnju 1991. da bi, ubrzo zatim, odlukom 'tijela za tranziciju' s komunističke vlasti jedino ta služba u ministarstvu sigurnosti bila ovlaštena nastaviti svoje 'samouništenje'. (76.) Nakon toga kao IM istog odjela mogli su biti identificirani samo oni suradnici Stasija koji su se nalazili u izvještajima drugih odjela. Susret s profesorom 1995. razuvjerio ga je: zajedničkom rekonstrukcijom datuma i uvidom u kopije izvještaja utvrdili su da je tehnika zacrnjivanja ovaj put bila kontraproduktivna, jer je dovela do zamjene IM-a i njegovga izvora obavijesti.

Njegov najmarljiviji IM bila je 'Michaela', službenica Weimarskog muzeja. Iz njezina dosjea je vidljivo da je na suradnju privoljena nakon što je zatečena pri ilegalnom iznosu deviza iz zemlje. U razgovoru je odbila prihvatiti da je ona bila IM i da je kao takva potpisivala ikakve izvještaje. (Ash je naveo da se može uočiti da je u nekim slučajevima potpis njezina imena odgovarao rukopisu osobe koja je od nje primala izvještaje.) Također, kao razlog za suradnju s predstavnicima 'općinskog vijeća', kako je ona nazvala Stasijeve službenike, navela je potrebe svoga radnog mjesta, i tadašnje uvjerenje da je on zaista obavještajac. Tek nakon dužeg razgovora s autorom, priznala je da se nadala putovanju u inozemstvo, kao protusluzi za svoj 'informatorski' rad. Razgovor s njome bio je autoru mučan: "Nije imala želje vidjeti svoj dosje. Činilo se kao da sebe vidi skoro kao objekt Stasijeveg nadzora, još više kao disidenta." (101.) Kad su se rastajali, a niti prije, kaže on, nije rekla 'žao mi je', nego ga je pitala je li došao podzemnom, "normalno pitanje, kao da se ništa nije dogodilo, ništa stvarno." (103/4.) Što je sve 'Michaela' učinila drugim ljudima, pita se Ash i kaže da to znaju samo žrtve. Što je ona dobila za svoj rad? Često je putovala u inozemstvo - naravno na državni trošak i primila je nekoliko novčanih nagrada. (106.)

IM 'Schuldt' i IM 'Smith' su regrutirani za Stasi također na temelju ucjene: prvi zbog homoseksualnosti, drugi kao stranac oženjen Njemicom. Razgovor s njima autoru opet nije donio ono što je očekivao, a niti su preuzeli odgovornost za svoja djela niti su se kajali zbog njih.

S IM-om 'Frau R' iskreno se i prijateljski družio za vrijeme boravka u Istočnom Berlinu pa je razgovor s njome bio teži i autor se pitao, nije li toj staroj ženi tragične sudbine trebalo ostaviti pravo na 'selektivno zaboravljanje'.

Sjećanje i zaboravljanje, pamćenje i moral pitanja su koja autor razmatra na nekoliko mjesta u knjizi. Uvijek postoji iskušenje i kod pojedinaca i kod naroda da se izabere 'bolja' vlastita prošlost - za jednog Engleza to bi značilo sjetiti se npr. Churchilla i Shakespearea, zaboraviti Sjevernu Irsku. Kako je sve to u Istočnoj Njemačkoj moglo tako dugo trajati, s toliko Nijemaca koji su tako malo bili svjesni onoga što se događa?

Stasijeve službenici, osim jednog, pristali su na razgovor, iako nevoljko. Niti oni nisu osjećali odgovornost za ono što su radili, nego su to objasnili jednostavnim izvršavanjem dužnosti i političkim uvjerenjem. Niti kod njih se,

kao ni kod informatora, ne pojavljuje formulacija 'ja' kada se govori o bliskoj prošlosti, kaže Ash.

Svoje informatore, kao i Stasijeve službenike, autor na neki način razumije jer otkako su mu ispričali svoje priče, može jasno vidjeti kako su postali to što su bili. Dosjei su ga poučili i tomu koliko su u životu ljudi važne okolnosti. Ono što je on u njima vidio više je ljudska ranjivost, a manje zloća. Rezultat njihovih akcija jest veliko zlo, ali su povodi ponekad banalni pa se i u ovom slučaju, po njemu, može govoriti o banalnosti zla. Što čini ljude lošima ili dobrima, teško je reći. Pretpostavlja da su tim informatorima i policajcima u djetinjstvu nedostajali očevi. Psihološko naslijeđe nacizma i rata pripremilo je, po njemu, uvjete u kojima su mnogi od njih, u dobi između djetinjstva i zrelosti, bili 'uhvaćeni' u zamku u kojoj im je Stasi predstavljao nepostojećeg oca. (224.-5.)

Iskustvo dosjea, posebno iskustvo da je o njemu netko 'informirao' i paralelno čitanje vlastitog dnevnika naveli su autora da se sjeti događaja koje je bio zaboravio. Za ovu 'priču' najindikativniji su oni u vezi s njegovim 'suradništvom' za tajnu policiju u demokratskom društvu: još za vrijeme studija, na temelju pročitanih knjiga i društvena kruga u kojem je odrastao, razvio se kod njega i interes za špijunažu. Nakon razgovora s prijateljem (čiji je otac, kako je poslije saznao, radio za MI5, britansku sigurnosnu službu) o tome, pozvao ga je dekan u jednu od institucija koje su pokrivala to područje. Nakon završetka studija obavio je dodatne razgovore za tu službu, kao i za diplomatsku, ali je nakon dobivanja stipendije za istraživanje u Njemačkoj odgodio za pošljavanje za nekoliko godina. Za vrijeme boravka na 'Istoku' potpuno je zaboravio na svoje mladenačke interese. U vrijeme rada na Stasijevim dokumentima pozvan je opet 'iz iste nepostojeće sekcije Foreign Office' koja je napravila prvi korak 1976. godine. Pitali su ga bi li 'držao na oku' one za koje se smatra da rade za 'neprijateljske sile', a povremeno dolaze kao studenti na njegov fakultet u Oxford? (204.)

Odbio je, ali su ga spoznaje o Stasijevim dosjeima i opravdavajuće izjave njegovih agenata ('ima li uopće razlike između njemačke i britanske tajne službe?') natjerale da analizira i tajnu policiju u svojoj demokratskoj zemlji. Razgovarao je s mnogim bivšim, ali i aktivnim službenicima MI5, pratio njegovo otvaranje javnosti nakon napuštanja hladnoratovske politike u svijetu. U prvim javnim obraćanjima vođe MI5 su usporedili neke svoje parametre sa Stasijevim. Prema podacima dostupnim javnosti, MI5 ima 2000 zaposlenih, i još 2000 u 'Special Branch' (odjel britanske policije koji se bavi pitanjima političke sigurnosti), a ako se tome doda 16.000 vanjskih agenata i informatora, onda je omjer zaposlenih i informatora je 1:4, za razliku od 1:2 Stasijevih. (Jedan agent na 4000 odraslih Britanaca, u Istočnoj Njemačkoj je to bilo 1:50.) Ciljevi tih dviju službi su različiti, a i stupanj straha koji njihova djelatnost izaziva. Metode policija u demokratskim državama trebale bi biti drukčije, ali, pogledaju li se izvještaji o radu CIA-e u Južnoj Americi, onda moralne razlike te vrste nisu vidljive. (207.) 'Diskretan' razgovor s jednim aktivnim

službenikom MI5 otkrio je autoru da ta služba ima nekoliko stotina tisuća dosjea (ne uključujući 'kadrovske podatke' od oko 2 milijuna u 'Special Branch'), da je petina njih svrstana u 'neprotivničke' tj. 'suradničke' doseje - u koje pripada i on. Ovo je Asha neugodno iznenadilo, jer ako je nekada bio zainteresiran za rad u toj službi ili u diplomatskoj, to nikako ne znači da je 'pomagao' MI5. Kad bi se jednom otvorili arhivi britanske tajne službe, kaže on, mnogi bi se suočili s neugodnom činjenicom da su vođeni kao suradnici, a da to svjesno nikada nisu bili. Takvih je slučajeva bilo i u Istočnoj Njemačkoj.

Rezultati su u oba slučaja frustrirajući, kaže Ash. Ipak, kad su u pitanju 'mrtve' tajne policije, njihove tajne više nisu tajne. (207.)

S U M M A R Y

HISTORICAL EXPLORATION OF COMMUNISM FOLLOWING OPENING OF ARCHIVES: Timothy Garton Ash, *The File. A Personal History*, Harper Collins, London 1997, 227 str.

The themes which captured the attention of researchers immediately after Communist archives have become available, especially the documents of the Communist International and the police personal files, were political biographies of the victims of Stalinism and the espionage. The author thinks that these works are not always critical towards documents. Former communist countries have regulated the access to the archives in different ways. Germany has adopted the most liberal policy. T. G. Ash's book is illustrative of new research. He found his dossier in the Stasi files and, with the help of those who produced it, used it for an analysis of the system of repression as well as its consequences for society and the individual.